

## Jednakost i sevā – temelji sikhizma koji se ostvaruju u laᅅgaru

Vesna Ratković\*

ratkovic\_vesna@yahoo.com

<https://orcid.org/0009-0007-6526-1964>

<https://doi.org/10.31192/np.23.2.10>

UDK: 235(540)

643.41:2-536.7

17.026.2

Pregledni članak / Review

Primljeno: 2. siječnja 2025.

Prihvaćeno: 26. ožujka 2025.

*Sikhizam, najmlađa izvorna indijska religija, nastajao je tijekom 16. i 17. stoljeća. U temelju ove monoteističke religije su jednakost, tolerancija, sevā, odnosno nesebično služenje drugima, i etičnost. Ove postavke provlače se i kroz institucije sikhizma, a njihov vrhunac, posebno kad govorimo o jednakosti i sevi, doseže se u laᅅgaru, zajedničkoj blagovaonici koja je dio svake gurudvāre, odnosno sikhskog hrama. Zajedničko objedovanje bez obzira na vjeru, kastu, dob i spol u laᅅgaru se ostvaruje usprkos problematičnosti ideje komenzalnosti koja postoji u složenu društvu kakvo je indijsko, pretežno hinduističko u kojem vladaju stroga pravila o hrani, njezinoj pripremi i konzumaciji. Kako bi se važnost sikhskog laᅅgara i seve, na kojoj se laᅅgar temelji, bolje razumjela, rad donosi i kratak pregled nastanka, učenja i osnovnih postavki sikhizma.*

Ključne riječi: *Indija, jednakost, laᅅgar, sevā, sikhizam.*

### Uvod

Sikhizam je najmlađa izvorna indijska religija. Ova monoteistička religija nastala je na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće u današnjoj saveznoj državi Punjab, a njezin osnivač je Gurū Nānak (1469-1539). Danas u svijetu ima oko 25 milijuna sikha, a velika većina, njih oko 20 milijuna, živi u Indiji te čine 1,72 % indijskog stanovništva<sup>1</sup> i većinsko su stanovništvo jedino u saveznoj državi Punjab, gdje

\* Vesna Ratković, prof., doktorandica Sveučilišta u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti, Jordanovac 110, HR-10000 Zagreb.

<sup>1</sup> Population Census, *Hindu Muslim Population in India*, <https://www.census2011.co.in/religion.php> (02.01.2025).

čine 57,69 % populacije.<sup>2</sup> Izvan Indije najviše ih je u Kanadi, Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji.

Je li sikhizam tek reformatorski pokret, učenje unutar hinduizma (*sampradāya*), jedinstvena religija ili spoj hinduizma i islama – pitanja su oko kojih se od samih početaka sikhizma lome koplja među hinduistima, sikhima i religiozima. U ovom radu sikhizam se smatra produktom vremena i prostora u kojem je djelovao Gurū Nānak i punopravnom religijom jer, kako je uočila Eleanor Nesbitt, sikhizam ima sve oznake religije – »zaseban sveti spis i kalendar,<sup>3</sup> zasebne obrede životnog ciklusa, mjesta bogoslužja i osjećaj zajedničke povijesti«.<sup>4</sup>

U temelju učenja sikhizma su jednakost i *sevā*, nesebično služenje cjelokupnoj zajednici, a vrhunac toga očituje se u laṅgaru, zajedničkoj blagovaonici koja je dio svakog sikhskog hrama, odnosno gurudvāre. Ovu instituciju sikhizma utemeljio je Gurū Nānak, znan i kao Nānak Dev i Bābā Nānak, a učvrstio ju je Gurū Amar, treći u nizu gurūa. Za razumijevanje ovog ključnog dijela ove indijske religije, važno je najprije se upoznati s postankom, učenjem i postavkama sikhizma, religijom koja je u našem podneblju prilično nepoznata, ali i dotaknuti se problematike ideje komenzalnosti u indijskom društvu.

## 1. Učenje sikhizma

Na prvi pogled muški pripadnici sikhizma najpoznatiji su i najprepoznatljiviji po turbanima, točnije *dastarima*, koje uvijek nose u javnosti. Pa ipak o sikhizmu i sikhima se malo zna, ne samo kod nas i u ovom dijelu Europe, već i šire, te ih se često smatra pripadnicima drugih religija. Tragičan dokaz tomu je pokolj u gurudvāri u Oak Creeku u američkoj saveznoj državi Wisconsin u kolovozu 2012. Naime, počinitelj pokolja upao je u gurudvāru i ubio šest vjernika smatrajući da su muslimani, a svoj čin je smatrao osvetom za 11. rujna 2001. godine.<sup>5</sup>

Pojam »sikh« označava učenika sukladno pandžapskom *sikhnā*, što znači *učiti*. Sami sikhi svoj vjerski put nazivaju *sikhi*, *Gurusikhi* (učenje gurūa) ili *Gurmat* (doktrina gurūa) jer slijede riječi svojih gurūa, od prvog, Nānaka, do desetog, Gobinda Singha, a zatim i sveti spis Gurū Granth Sāhib (GGS) u kojem je, nakon posljednjega ljudskoga Gurūa, utjelovljen Vječni Gurū, odnosno živo

<sup>2</sup> Population Census, *Sikh Population in India*, <https://www.census2011.co.in/data/religion/4-sikhism.html> (02.01.2025).

<sup>3</sup> Sikhi se koriste kalendarom Nānakšāhī.

<sup>4</sup> Eleanor NESBITT, *Sikhism, A Very Short Introduction*, New York, Oxford University Press, 2005, 4.

<sup>5</sup> Usp. Rob MENTZER, *For Sikh community, 2012 Oak Creek shooting feels like a warning that wasn't heeded*, <https://www.wpr.org/culture/sikh-community-2012-oak-creek-shooting-feels-warning-wasnt-heeded> (02.01.2025).

utjelovljenje gurūa,<sup>6</sup> čime je GGS nadtekstualni izvor autoriteta<sup>7</sup> u sikhskoj zajednici. Za sikhe gurū nije samo učitelj, već i otklanjatelj tame, Bog.

Temelj sikhizma je vjerovanje u jedno vrhovno biće koje je bez oblika i bez atributa, a za koje, kada govori o božanstvu, Gurū Nānak koristi, među ostalim, izraze *akāl purakh* (Bezvremenska Osoba), *kartar* (Stvoritelj) i *nirankār* (Bezoblični). Prema učenju Gurūa Nānaka postoji samo jedna vrhovna stvarnost koja se ne utjelovljuje, a svoje duhovno oslobođenje svatko može postići u ovom životu usredotočenjem na božansko ime, stalnom prisutnošću *akāl purakha* u srcu i življenjem ispravnog i aktivnog života u kojem vladaju jednakost, tolerancija, služenje drugima i etičnost.

Srž vjerovanja je u *Mūl Mantri*, *Sjemenoj mantri*, stihovima koje je napisao Gurū Nānak i koji se nalaze na početku GGS, a koji u slobodnom prijevodu s engleskog glase:

»Samo je jedan Bog

Ime mu je Onaj koji jest

(On je) Stvoritelj

(On je) bez straha

(On je) bez mržnje

(On je) bezvremenski i bezoblični

(On je) bez rođenja

(On je) samopostojeći

Recitiraj:

Jer On je bio na početku vremena, On je istinit odonda

On je i sada istinit, Gurū Nānak kaže – bit će istinit zauvijek.«<sup>8</sup>

## 2. Sikhizam u vremenskom i prostornom kontekstu

Geografska regija Punjab, čiji naziv znači Petorječje, danas je teritorijalno podijeljena između Indije i Pakistana. Povijesno, ovaj predio bio je mjesto susreta domaće kulture vedskih korijena s različitim kulturama koje su dolazile s Bliskog istoka i iz središnje Azije. Prostor je to kroz koji su muslimanski osvajači, Arapi, Turkijci, Afganci i Iranci, ulazili na potkontinent te, ovladavši njime, svoju vlast širili prema jugu. Sve je to rezultiralo time da je na ovom području, uz hinduizam – odnosno sve njegove povijesno-razvojne faze, od kojih su za

<sup>6</sup> Usp. Pashaura SINGH, Louis E. FENECH (ur.), *The Oxford Handbook of Sikh Studies*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 125.

<sup>7</sup> Usp. Pashaura SINGH, *The Guru Granth Sahib. Canon, Meaning and Authority*, New Delhi, Oxford University Press, 2000, 266.

<sup>8</sup> Vlastiti prijevod prema INDIF.COM (n. d.), *Sikh Mul (Mool) Mantra*, [https://www.indif.com/nri/sikhism/mool\\_mantra.asp](https://www.indif.com/nri/sikhism/mool_mantra.asp) (02.01.2025).

sikhizam najznačajniji tradicija *nātha* i pokret *bhakti* – od 11. stoljeća prisutan i sufizam.<sup>9</sup>

U tom kolažu religija i filozofija stasao je Gurū Nānak, obrazovani hinduist iz kšatrijske obitelji, odrastao u muslimanskom selu,<sup>10</sup> koji je svaki dan meditirao i pjevao nabožne pjesme. Jednog je jutra, kupajući se u rijeci Kali Vein, nestao bez traga te ga je obitelj proglasila mrtvim. No tri dana kasnije izašao je iz rijeke i izjavio: »Nema hinduista, nema muslimana«. Te Nānakove riječi možemo čitati u kontekstu sukoba oko vjerskih istina i podjela tog vremena, no one ujedno ukazuju na to da sama pripadnost nekoj religiji nije nužna da bi se bilo vjernikom.<sup>11</sup>

Nakon svoje objave, tridesetogodišnji Nānak je, u pratnji dvojice prijatelja, hinduista i muslimana,<sup>12</sup> posjećivao hinduistička i muslimanska mjesta hodočašća gdje se susretao s vjerskim predstavnicima različitih nazora te je kroz dijalog s njima provjeravao vjerodostojnost vlastitih stajališta. Jednako je kritizirao i islam i hinduizam – od obreda, hramova i džamija do brahmana i mula, Veda i Kur’ana.<sup>13</sup> Razlikovao je *prave hinduiste* i *prave muslimane* od lažnih vjernika. Jednostavnom porukom namijenjenom svima, bez obzira na podrijetlo, Nānak je pridobio brojne učenike te je 1519. u selu Kartarpur osnovao prvu zajednicu Nānak-Panth (Put Nānakov).

### 2.1. Sikhizam i hinduizam

Gurū Nānak je u svoje učenje uveo vjeru u jednog boga te je odbacio kastinski sustav. Zagovarao je, naime, jednakost svih – bez obzira na podrijetlo i spol – u čemu se naslanjao na hinduistički pokret *bhakti*.<sup>14</sup> Prema sikhizmu, svatko može postići duhovno oslobođenje i time prekinuti ciklus ponovnog rađanja, pristupom Bogu kroz osobno iskustvo, u čemu veliku ulogu ima pjevanje religioznih stihova, odnosno *kīrtana*. Zagovarajući tezu da o nama samima, odnosno o našim djelima, ovisi hoćemo li se ponovno roditi, Nānak prihvaća hinduistički koncept *karmana*, ali ga nadograđuje Božjom milošću jer sav

<sup>9</sup> Usp. Pashaura SINGH, Sikh Traditions, u: Roy C. AMORE i dr. (ur.), *World Religions, Eastern Traditions*, New York, Oxford University Press, 2019, 113-157.

<sup>10</sup> Usp. Knut A. JACOBSEN i dr. (ur.), *Encyclopedia of Sikhism Vol. 1: History, Literature, Society, Beyond Punjab*, Leiden, Brill, 2017, 9.

<sup>11</sup> Usp. Hardev Singh VIRK, *Interfaith Dialogues. A Sikh Perspective*, New Delhi, Guru Nanak Foundation, 2020, 29.

<sup>12</sup> Usp. Moshin REZA, The Role of Sikh Liberalism in Promoting Communal Harmony in Today's World, *Philosophy and Progress*, 69-70 (2021) 189-209.

<sup>13</sup> Usp. Darshan S. TATLA, Sikhism and Development. A Review, *Religions and Development, Research Programme*, Working Paper 21, International Development Department, University of Birmingham, 2008.

<sup>14</sup> Usp. Opinderjit Kaur TAKHAR, Egalitarian Hermeneutics from the *Bani* of Guru Nanak, His Attitudes Towards Caste and Females, *Understanding Sikhism – The Research Journal*, 13 (2011) 1-2, 42-52.

naš trud, da bi vrijedio, mora biti blagoslovljen od Boga.<sup>15</sup> Samim time, ideje karmana i reinkarnacije su nominalno dio sikhizma, ali im se pristupa drugačije jer se, suprotno hinduizmu, odbacuje brahmanska hijerarhija i ograničeni pristup religijskom znanju.<sup>16</sup> Nānak je bio i protiv idolopoklonstva pa tako u gurudvārama nema idola, već središnje mjesto ima Riječ, odnosno sveti spis, knjiga Gurū Granth Sāhib.

S druge strane, Gurū Nānak je preuzeo neka hinduistička imena za Boga poput Rām, Hari, Govind, Mukund, Madhav, a s vremenom su u GGS uvršteni i hinduistički tekstovi. Sikhi slave hinduistički Blagdan svjetla, Dīvālī, a obilježavaju i Rakṣābandhan, blagdan koji slavi odnos između sestre i brata. Kada je riječ o obredima, sikhi se nakon smrti, kao i hinduisti, spaljuju.

## 2.2. Sikhizam i islam

Kao što je preuzeo neka hinduistička imena za Boga, Gurū Nānak je preuzeo i muslimanske nazive – Allāh, Ḥudā, Raḥīm, Karīm, Šāhib, a i tekstovi nekih muslimanskih autora su našli svoje mjesto u sikhskom svetom spisu. Neizostavna poveznica s islamom je monoteizam, anikoničnost<sup>17</sup> te naglašavanje važnosti Knjige, iako se GGS ne smatra izravnom božjom riječi kao što je Kur'an u islamu.

Uz monoteizam i odbacivanje obožavanja idola u bilo kojem obliku, islam i sikhizam dijele i ideju o meditaciji o imenu Božjem te zajedničkoj molitvi kao središnjem dijelu kongregacije obiju religija,<sup>18</sup> što postoji i u bhaktiju. Također, milosrđe, pomaganje drugima, i u islamu i u sikhizmu jako su važni. Dok kod muslimana imamo *zakāt*, kod sikha pronalazimo *dasvandh*, davanje desetine osobnih prihoda koja se zatim distribuira za socijalni i duhovni napredak cijele zajednice s tim da, za razliku od islama, ta zajednica podrazumijeva i sikhe i nesikhe.

Kao ni muslimani, ni sikhi ne bi smjeli konzumirati alkohol ni druge opijate. Što se tiče prehrane, većina sikha ne konzumira meso, a za one koji ga ipak jedu, propisano je da životinja koja se konzumira mora biti usmrćena jednim udarcem. Za razliku od muslimana, sikhi su isključivo monogamni.

<sup>15</sup> Usp. Nesbitt, *Sikhism A Very Short...*, 25.

<sup>16</sup> Usp. Jacobsen i dr., *Encyclopedia of Sikhism...*, 237-238.

<sup>17</sup> Usp. Singh, Fenech (ur.), *The Oxford Handbook...*, 585.

<sup>18</sup> Usp. Virk, *Interfaith Dialogues...*, 152.

### 3. Ostali postulati sikhizma

Uspoređujući sikhizam s hinduizmom i islamom, neke se razlike odnose na obje religije s kojima se sikhizam povezuje. Tako je, primjerice, Gurū Nānak odbacio ideju hodočašća i posta kao dijela duhovnog rasta. I dok ostale indijske religije zagovaraju, više ili manje, nekakav oblik odricanja od stvarnog svijeta radi postizanja duhovnog ideala, sikhizam tumači da spasenje pojedinac može postići u ovom životu.

Svojim učenjem Gurū Nānak razbio je kastinski sustav i pogled na *dharmu*,<sup>19</sup> koji obilježavaju hinduizam, te šerijatski zakon, koji je donio islam, i time je stvorio, u danom vremenu i prostoru, revolucionarnu zamisao koja je mnogima pružila nadu i omogućila im da, kad je riječ o duhovnom oslobođenju, ovisе isključivo o sebi i svom djelovanju.<sup>20</sup>

Ne manje važno, Gurū Nānak nastojao je promijeniti položaj žene. Naime, i u vrijeme utemeljitelja sikhizma žene su bile degradirane u društvu nevezano uz religiju zajednice kojoj pripadaju. Doprinos žena se obezvrjeđivao, a na njih se gledalo kao na zavodnice te izvor zla i nevolje. Sikhski gurui su svojim učenjem i djelovanjem radili na uzdizanju položaja žene s ciljem da ona bude voljena i pažena i od vlastitih roditelja i od supruga i od muževe rodbine.<sup>21</sup> Koliko su u tome uspjeli na kraju ovisi o svakoj obitelji, ali, kako ističe Opinderjit Kaur Takhar, stvarni život, kad je riječ o ženama, ni danas ne prati ono što je u filozofiji sikhizma.<sup>22</sup>

Egalitarizam se često spominje u literaturi kada se govori o sikhizmu, a taj pojam temelji se na *dotu*, božanskoj svjetlosti koja postoji u svim ljudima te, sukladno tome, svi, bez obzira na spol i kastu, imaju pravo štovati Boga i težiti mu u nastojanjima da postanu idealna osoba.<sup>23</sup> A takav je idealan pojedinac, prema Gurū Nānaku, *gurmukh*, odnosno onaj koji je usmjeren prema Gurūu i za njega ovaj svijet može postati raj, dok stvarnost postaje pakao za *manmukha*,<sup>24</sup> odnosno osobu koja je okrenuta isključivo sebi i svom egu. Raj i pakao u sikhizmu odnose se na stanje svijesti, a ne na neki fizički prostor. Požuda, ljutnja, pohlepa, privrženost i ponos pet je grijeha u sikhizmu. Vjernik može postati *gurmukh* prakticiranjem trostruke discipline sažete u tri riječi – *nām dān isnān* (GGS 942), discipline božanskog imena, milosrđa, čistoće. To bi značilo da svaki sikh treba svakodnevno imati na umu odnos prema božanskom i Bogu, odnos prema društvu, zajednici i odnos prema samom sebi. Upravo u ovom suodnosu pojedinca i društva leži put duhovnog oslobođenja.

<sup>19</sup> Najjednostavnije rečeno, u hinduizmu je *dharma* vjerski i moralni zakon, odnosno to su pravila koja određuju život pojedinca od rođenja do smrti.

<sup>20</sup> Usp. Arvinder SINGH, Guru Nanak's Idea of Social Solidarity, *Indian Streams Research Journal*, 5 (2015) 4, 1-6.

<sup>21</sup> Usp. Takhar, *Egalitarian Hermeneutics...*, 49.

<sup>22</sup> Usp. *isto*, 50.

<sup>23</sup> Usp. *isto*, 44.

<sup>24</sup> Usp. Virk, *Interfaith Dialogues...*, 147.

### 3.1. Institucije sikhizma

Na tom putu oslobođenja tri su ključne institucije sikhizma: (1) *saṅgat* – zajednica, društvo, zajedništvo dobronamjernih ljudi, odnosno vjernika, sikhaska kongregacija; (2) *gurudvārā* – sikhsko mjesto štovanja i bogoslužja; (3) *laṅgar* – zajednička blagovaonica za koju, kao dio svog služenja zajednici, članovi *saṅgata* pripremaju obroke koji se poslužuju svima koji posjećuju *gurudvāru*.

*Gurudvārā* ili *gurdvārā* sikhski je hram. Sam termin znači »vrata prema Gurūu«. U središtu svake *gurudvāre*, u *darbāru*, kongregacijskoj dvorani, na *takhatu*, svojevrsnom tronu, nalazi se primjerak GGS umotan u raskošnu tkaninu i postavljen na jastuke ispod ukrašenog baldahina do kojeg vodi širok prolaz od glavnog ulaza. Svatko, bez obzira na spol, prije ulaska u *gurudvāru* treba pokriti glavu i izuti se te zatim oprati noge, ruke do laktova te lice i usta – pet najizloženijih dijelova tijela, odnosno *pañj isṅnānā*.<sup>25</sup> Pri ulasku u *gurudvāru* vjernik treba pokazati poštovanje prema GGS tako što će se pred svetim spisom pokloniti dodirujući čelom pod. Ukoliko posjetitelj nije vjernik, dovoljan će biti naklon uz sklopljene ruke. U *gurudvāri* se sjedi na podu, obično prekrizanih nogu pazeći da stopala nisu usmjerena prema GGS. S obzirom na to da sikhi vjeruju da svatko može pronaći Boga u svom srcu, u sikhizmu nema svećenstva, a bogoslužje se ponajviše sastoji od *kīrtana*, kongregacijskog pjevanja nabožnih pjesama.

Sikhizam se formirao tijekom dvaju stoljeća, a u oblikovanju ove religije svaki je od deset gurua imao svoj doprinos.<sup>26</sup> Sljedeće potpoglavlje donosi najznačajnije iskorake u razvoju sikhizma s naglaskom na jačanje temeljnih ideja jednakosti, tolerancije, seve i etičnosti te na *gurūe* koji su ih proveli.

### 3.2. Istaknuti Gurui i njihovo značenje

U kontekstu jednakosti spolova, *Gurū Amar Dās* je napravio značajan pomak od *Nānakova* učenja – zabranio je nošenje vela, *pardah* i obred *sati*,<sup>27</sup> dopustio je ponovnu udaju udovica te je izjednačio muške i ženske sljedbenike sikhizma u vođenju molitvi i držanju ostalih obreda u sklopu zajedničkog bogoslužja.<sup>28</sup>

Krajem 16. stoljeća *Gurū Arjan* je sagradio *Harimandir sāhib*, odnosno *Darbār sāhib*, danas poznatiji kao Zlatni hram u Amritsaru koji se smatra najvažnijom *gurudvārom* i središnjim mjestom sikhizma. Za vrijeme ovog petog

<sup>25</sup> Usp. Jacobsen i dr., *Encyclopedia of Sikhism...*, 129.

<sup>26</sup> Deset sikhskih Gurūa i razdoblja njihovih vladavina: *Gurū Nānak* (?-1539), *Gurū Aṅgad* (1539-1552), *Gurū Amar Dās* (1552-1574), *Gurū Rām Dās* (1574-1581), *Gurū Arjan* (1581-1606), *Gurū Har Gobind* (1606-1644), *Gurū Har Rāi* (1644-1661), *Gurū Har Kiśan* (1661-1664), *Gurū Teḡ Bahādur* (1665-1675), *Gurū Gobind Siṅgh* (1675-1708).

<sup>27</sup> *Sati* je hinduistički, osobito radputski, obred spaljivanja živih udovica, htjele one to ili ne, na pogrebnim lomačama njihovih muževa.

<sup>28</sup> Usp. Jacobsen i dr., *Encyclopedia of Sikhism...*, 23.

Gurūa sikhizam se brojčano toliko povećao da je privukao pozornost mogulskih vladara, što je rezultiralo tzv. prvim mučeništvom u sikhizmu, odnosno mučenjem i smaknućem Gurūa Arjana koje je naredio tadašnji mogulski vladar Jahangīr.

Uz Gurua Teḡa Bahādura, devetog u nizu, veže se drugo mučeništvo u sikhizmu. Njega je javno dao pogubiti vladar Aurangzeb<sup>29</sup> jer se Gurū, prema sikhskoj hagiografiji, suprotstavljao prisilnom preobraćanju hinduista na islam. Čin Gurua Teḡa Bahādura dodatno je naglasio i osvijestio važnost ljudskih prava i ulogu savjesti u sikhskom pogledu na svijet.

Posljednji u nizu gurūa, Gurū Gobind Singh utemeljio je 1699. godine Khālsu<sup>30</sup> – red odanih sikha koji su povezani zajedničkim identitetom i disciplinom. Nakon inicijacije u Khālsu, kao dio svog novog identiteta, muškarci dodaju svojem imenu Singh (lav), a žene Kaur (princeza).

Khālsā i pet K-ova – ulaskom u Khālsu sikhi prihvaćaju pet fizičkih simbola sikhizma, *Panj Kakke*, pet K-ova, kojim se i vizualno razlikuju od ostalih, a to su *kes* (neošišana kosa, pažljivo očešljana i skupljena u pundu na vrhu glave, a zatim pokrivena turbanom, simbolizira duhovnost i svetost), *kaṅghā* (drveni češalj koji se nosi ispod turbana, označava red i disciplinu u životu), *kirpān* (mali mač, bodež, simbolizira dostojanstvo, hrabrost i spremnost da se očuva pravda i zaštiti slabije), *karā* (metalna narukvica, simbolizira odgovornost i odanost Guruu) i *kach* (par kratkih hlača koje se nose kao donje rublje, simboliziraju čednost).

Stvaranje identiteta temeljenog na vidljivim karakteristikama za sikhe bilo je posebno važno u sredini u kojoj su bili manjina među hinduistima i muslimanima.<sup>31</sup> Kao što se može vidjeti, turban nije dio pet K-ova, ali nošenje, odnosno omotavanje tkanine, koja je u prosjeku duga između 4 i 7 metara,<sup>32</sup> oko glave simbol je predanosti sikha i sastavni je dio identiteta muškog pripadnika sikhizma. Ono što je bitno, turban se ne smije dirati bez dopuštenja jer se svaka povreda turbana smatra uvredom Khālsā Panthu, odnosno samoj zajednici.

Neišanjem kose sikhi potvrđuju svetost i cjelovitost tijela onako kako ga je Bog stvorio. Iz istog razloga sikhi svoje brkove i brade ne briju, ne režu niti podrezuju, kao što se ni ne obrezuju.

<sup>29</sup> Gurū Tegh Bahādur pogubljen je u studenom 1675. godine u Delhiju odrublivanjem glave, a na mjestu usmrćivanja danas je gurudvārā Sis Ganj Sāhib.

<sup>30</sup> Prema predaji na blagdan Vaišāki, odnosno Baišāki Gurū Gobind Singh je zatražio glavu odanog sikha. Pet se muškaraca javilo te su jedan po jedan odlazili u Gurūov šator nakon čega bi iz šatora potekla krv. Nakon nekog vremena Gurū i petorica dobrovoljaca su izašli pred okupljene. I dok neki smatraju da je Gurū tako testirao spremnost sikha na žrtvu i u šatoru zapravo umorio koze, drugi to smatraju čudom. Dobrovoljci, Dāyā Rām, Dharm Dās, Himmat Rāi, Sāhib Cand i Muhakam Cand, postali su prvih pet članova Khālse.

<sup>31</sup> Usp. Tatla, *Sikhism and Development...*, 71.

<sup>32</sup> Jedan je sikh 2004. upisan u Guinnessovu knjigu rekorda omotavši tkaninu dugu 400 metara oko svoje glave kao turban.

### 3.3. Gurū Granth Sāhib (GGS)

Nakon posljednjeg gurūa, Gurūa Gobinda Siᅅgha, autoritet u sikhizmu prelazi na zajednicu, Guru-Panth, i sveti spis. Gurū Granth Sāhib (GGS) zbirka je u kojoj je obuhvaćeno 36 autora od 12. do 17. stoljeća, od himni prvih pet Gurūa i devetoga Gurūa do tekstova 23 hinduista te sedam sufista. Ideja tolerancije i jednakosti u sikhizmu postoji tako i u svetom spisu jer uvršteni su, primjerice, tekstovi Dhane, poljoprivrednika iz Rajasthana, Sadhne, mesara iz Sindha, Saina, brijača iz Rewe, Ravidāsa, koji je bio postolar iz Varanasija, Nāmdeva, kaliko-tiskara iz Maharashtre, bengalskog brahmana Jaideve, muslimana Shaikha Farīda te pjesnika *sant* tradicije Kabira.<sup>33</sup>

GGS je pisan pismom *gurmukhi*, a što se tiče jezika, prevladava pandapski, uz ponešto hindskog, marathskog, perzijskog i arapskog. S obzirom na to da s GGS treba rukovati na poseban, strogo određen način,<sup>34</sup> malo sikha ima svoj primjerak GGS kod kuće – umjesto toga imaju *gutku* koja sadrži izabrane ulomke iz GGS koji se koriste u svakodnevnoj molitvi.

### 3.4. Sevā

Za sikhe je nesebično služenje drugima, *sevā*, ključ ispravnog života, ali *sevā* mora biti dobrovoljna i lišena samohvale, točnije izvedena bez želje, bez namjere i s poniznošću.<sup>35</sup> Sikhska tradicija poznaje tri oblika seve – *tan*, odnosno fizičko služenje, primjerice održavanje gurudvāre, pripremanje hrane ili čišćenje posuđa u laᅅgaru, zatim *man*, misaono služenje, poput učenja da bi se pomoglo drugima, slušanjem drugih kad su uznemireni, meditiranjem božanskog imena, te *dhan*, materijalno služenje koje podrazumijeva novčano pomaganje. Važno je napomenuti da su sva tri oblika seve jednako vrijedna i vjernik bi trebao svaki oblik služenja zajednici prakticirati svakodnevno.

<sup>33</sup> Usp. Reza, *The Role of Sikh...*, 198.

<sup>34</sup> Samo za primjer, 2014. je 149 primjeraka GGS poslano u Kanadu zračnim putem, a u zrakoplovu je svaki primjerak bio položen na jedno sjedalo koje je prije toga bilo posebno obloženo. Kad je zrakoplov sletio, bosonogi dobrovoljci su jedan po jedan primjerak nosili po snijegu do autobusa u kojem je, ponovno, svaki primjerak GGS imao svoje sjedalo.

<sup>35</sup> Usp. Gurinder Singh VIRDEE, Labour of Love. Kar Seva at Darbar Sahib's Amrit Sarover, *Sikh Formations*, 1 (2005) 1, 13-28.

#### 4. Laṅgar

Otvorenost prema drugima i poštivanje drugih te spremnost na prilagodbu sastavni su dijelovi sikhskog odnosa prema drugim tradicijama i religijama, a zoran je primjer laṅgar, jedna od institucija sikhizma. Riječ je o zajedničkoj blagovaonici koja se nalazi u sklopu svake gurudvāre i u kojoj mogu besplatno jesti svi bez obzira na podrijetlo, religiju, spol, kastu, socijalni status, dob. Običaj je da se na obrok u laṅgar ode nakon bogoslužja i kīrtana. Hranu također mogu pripremati i služiti svi jer dio je to seve, služenja društvu, odnosno zajednici. Obrok u laṅgaru je jednostavan – beskvasni kruh *chapati*, leća ili slanutak u umaku, nešto kuhanog povrća, riža, malo *achara*, ukiseljenog povrća, a ponekad se na pladnju nađe i desert *khīr*, odnosno riža na mlijeku. Svega toga osoba može dobiti koliko god hoće uz uvjet, što je jako važno, da pojede sve što joj je bilo na pladnju. U laṅgaru se sjedi na podu, poželjno u položaju s prekrštenim nogama, u nizu jedan do drugoga, a kad se završi s jelom, pladanj i pribor za jelo svatko mora odnijeti na za to predviđena mjesta.

Sama riječ laṅgar dolazi iz perzijskog i znači *sidro*. Ideja o laṅgaru, mjestu komezalnosti, odnosno skupnog objedovanja, u Punjab je došla sa sufijima. Naime, još u 12. i 13. stoljeću na indijskom potkontinentu se u sklopu *dargāha*<sup>36</sup> osigurava obrok za potrebite i putnike, a sredstva potrebna za takve obroke pribavljaju se od pojedinaca i skupina. Novost koju je Gurū Nānak uveo u sikhski laṅgar je uporaba vlastitih svježih proizvoda.<sup>37</sup>

Iako je prva varijanta laṅgara u sikhizmu bila dio zajednice koju je Gurū Nānak utemeljio u Kartarpuru, Gurū Amar Dās bio je taj koji je laṅgar pretvorio u ono što je on danas. Prema predaji, kada mu je mogulski vladar Akbar došao u posjet, Amar Dās je ustrajao da Akbar najprije sjedne u red zajedno sa svima ostalima i jede s njima. Laṅgar je tako u praksi postao ono što je teoretski zagovarao Gurū Nānak – mjesto gdje su svi jednaki bez obzira na spol, vjeru i, najvažnije, kastu – čime je utemeljitelj sikhizma dokinuo predrasude o nečistoći nižih kasti koje postoje u hinduizmu. Ujedno se kroz laṅgar jača duh zajedništva i uzajamnog pripadanja.<sup>38</sup>

##### 4.1. Hrana i komezalnost u hinduizmu

Tko kuha? Komu se kuha? Što se jede? Što se ne jede? Tko ima, a tko nema pristup stolu?

Pitanja su to koja diktiraju hinduističke prehrabene propise i navike više od tri tisućljeća, a time posredno i društveno uređenje. Naime, još od vreme-

<sup>36</sup> Dargāh je sufijsko svetište izgrađeno iznad groba značajne vjerske osobe, sufijskog sveca ili derviša.

<sup>37</sup> Usp. Jacobsen i dr., *Encyclopedia of Sikhism...*, 15.

<sup>38</sup> Usp. *isto*, 23.

na *Rgvede* u indijskoj tradiciji odnos prema hrani i njezina konzumacija važni su elementi stratifikacije hinduističkog društva. Uz podjelu društva na četiri društvena staleža, *varne* i *dalite*, odnosno nedodirljive, društvo se dijeli i na kaste, *jātije*, društvene zajednice koje su najčešće organizirane oko zanimanja. I u jednoj i u drugoj podjeli društva, zajednice drže do vlastitih pravila o hrani,<sup>39</sup> pojednostavljeno uzevši, ima onih koji ne jedu meso, onih koji jedu meso, ali ne govedinu te onih koji jedu i govedinu.

No razdvajanje na temelju hrane u hinduizmu ide i korak dalje – već se u brāhmaṇama<sup>40</sup> nalaze tragovi ideje da je hrana koju je dotaknuo netko iz niže kaste zagađena.<sup>41</sup> Takva *prljava* hrana naziva se i *ganda*, a njezino kuhanje i konzumiranje smatra se građanskom smetnjom koja narušava mir i estetiku prostora.<sup>42</sup> Budući da priprema hrane neizbježno uključuje dodir s njom, pripadnicima viših kasti je zabranjeno jesti kuhanu hranu koju su pripremili pripadnici niže kaste.<sup>43</sup> Slijedom straha od kontakta i onečišćenja hrane, zabranjeno je da pripadnici različitih kasti i skupno objeduju.

Također, zabranjeno je i da članovi iste šire, pa čak i uže, obitelji sjede zajedno za stolom. Niz pravila i smjernica koji se odnose na raspored sjedenja i blagovanja Arjun Appadurai naziva gastropolitikom u kućanstvu.<sup>44</sup> Primjerice, suprugova rodbina ima bolji status i prednost za stolom i prilikom služenja hrane od članova suprugine obitelji.<sup>45</sup> U mnogim kućanstvima ruralne sjeverne Indije i danas žene jedu tek nakon što muškarci završe s blagovanjem i to samo ono što je ostalo.

Hrana je tako u hinduizmu postala sredstvo odvajanja, razdvajanja, održavanja hijerarhije društva i njegove strukture te provođenja diskriminacije. Komenzalnost, skupno objedovanje, umjesto da zbližava pojedince, u tradicionalnome hinduizmu dijelom izolira zajednice i to podjednako one iz viših ili nižih kasti ili pak one odijeljene po spolu ili dobi. Pravila koja vrijede unutar hinduizma jednako se primjenjuju na pripadnike drugih religija, posebno muslimane i kršćane kojima nije zabranjena konzumacija mesa.

<sup>39</sup> Usp. Jack GOODY, *The high and the low, culinary culture in Asia and Europe*, u: Jack GOODY, Geoffrey HAWTHORN, *Cooking, Cuisine and Class. A Study in Comparative Sociology*, New York, Cambridge University Press, 1982, 97-153.

<sup>40</sup> Dio vedskih tekstova u kojima se tumače rituali.

<sup>41</sup> Usp. Goody, *The high and the low...*, 115.

<sup>42</sup> Usp. Dolly KIKON, *Dirty food, racism and casteism in India*, *Ethnic and Racial Studies*, 45 (2021) 2, 278-297.

<sup>43</sup> Usp. Goody, *The high and the low...*, 116.

<sup>44</sup> Usp. Arjun APPADURAI, *Gastro-Politics in Hindu South Asia*, *American Ethnologist*, 8 (1981) 3, 494-511, 495.

<sup>45</sup> Usp. *isto*.

#### 4.2. Važnost laṅgara u indijskom društvu

Upravo je uvođenjem laṅgara Gurū Nānak dokinuo sve tabue vezane uz primjenu pojmova čistoće i nečistoće hrane. Putem dvaju prilično jednostavnih, a opet u kontekstu hinduizma kompleksnih i zahtjevnih koncepata: »Kirat karo, nām japo, vaṅḍ chako« – »Radi pošten posao, moli (Božje) ime i dijeli s drugima« te »Saṅgat aur paṅgat« – »Zajedništvo i sjedenje u redovima«,<sup>46</sup> sikhi su, barem u gurudvāri, stvorili prostor i vrijeme u kojima su svi jednaki, prostor i vrijeme bez predrasuda jednih prema drugima, trenutak u kojem je svima ugodno i u kojem su svi zaštićeni. Nisu slučajno ni vegetarijanska jela ta koja se služe u laṅgaru – svi ih mogu konzumirati bez obzira na kastu i religiju kojoj pripadaju jer laṅgar je zamišljen kao mjesto dostupno svima. S druge strane, vjernici sevom, bez koje laṅgar ne može funkcionirati, služenjem svojoj zajednici, pokazuju koliko vole Boga. Uz to sevā simbolizira potrebu za dijeljenjem i naglašava da nitko ne bi smio ni trebao biti previše ponosan za to da dijeli svoju hranu s drugim ljudima.<sup>47</sup>

Komenzalnost, skupno objedovanje, zblizava, stvara veze jer u svim kulturama blagovanje iste hrane poistovjećuje se sa stvaranjem istog »mesa i krvi«, čime oni koji sudjeluju u takvu činu postaju sličniji i približavaju se jedni drugima.<sup>48</sup> A kada stavite to druženje uz obrok u kontekst hinduističkih zabrana vezanih uz hranu i njezinu čistoću, odnosno nečistoću, te raznovrsnih odredaba vezanih uz komenzalnost i dodate tome uklanjanje granica u pogledu kaste, spola, dobi, religije, dobijete sikhski laṅgar – mjesto na kojem su, za početak, svi jednaki, a zatim i svi jednako ponizni prema drugome i drugačijem.

Također, zajedničko, skupno objedovanje preoblikuje konzumiranje hrane iz biološke u socijalnu funkciju. Dijeljenje hrane stvara, a zatim i predočava stanovitu intimnost te, kako ističe Claude Fischer, komenzalnost pretvara obrok u višu duhovnu sferu.<sup>49</sup>

Ne treba smetnuti s uma ni to da sikhaska zajednica putem laṅgara besplatno zadovoljava temeljnu ljudsku potrebu za hranom. Nemali broj beskućnika i siromašnih svaki dan okrjepu pronalazi upravo u gurudvārama – ne samo u Indiji, već i diljem svijeta. Time se sikhi priključuju brojim svjetskim vladinim i nevladinim organizacijama koje rade na drugom od 17 globalnih ciljeva UN-a, a taj je stvaranje svijeta bez gladi do 2030.<sup>50</sup> Premda sikhi nerado govore o

<sup>46</sup> Usp. Stuti GANDHI, Laṅgar, the Communal Meal and Its Impact on Well-Being, *INTACH Journal of Heritage Studies*, 4 (2021) 2, 92-98.

<sup>47</sup> Usp. Stephen BIGGER, *Introduction to Sikhism*, <https://core.ac.uk/download/pdf/49786.pdf> (02.01.2025).

<sup>48</sup> Usp. Claude FISCHLER, Commensality, society and culture, *Social Science Information*, 50 (2011) 3-4, 528-548.

<sup>49</sup> Usp. *isto*, 529.

<sup>50</sup> United Nations, *Goal 2: Zero Hunger*, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/hunger/> (02.01.2025).

količini obroka i ostalim elementima svoje seve, kada je riječ o broju obroka koje dnevno poslužuju za primjer se može uzeti najveći langar na svijetu, onaj u Zlatnom hramu u Amritsar. U tom langaru, koji nazivaju i najvećom svjetskom pučkom kuhinjom i koji radi 24 sata dnevno, sedam dana u tjednu, na redovne dane jede između pedeset i šezdeset tisuća ljudi, a kad su blagdani i posebna okupljanja svoj obrok ondje pojede i do sto tisuća ljudi.

Treba spomenuti i humanitarnu akciju »Langar on Wheels« koju je pokrenuo Upravni odbor delhijskih sikhskih gurudvāra kada je, uslijed pandemije koronavirusa, u ožujku 2020. u Indiji proglašen *lockdown*. S obzirom na to da je tada obustavljen i željeznički promet, mnogi su migrantski radnici morali pješice kilometrima ići do svojih gradova i sela. Do njih, ali i mnogih drugih potrebitih diljem Delhija, u sklopu ove akcije stigao je obrok.<sup>51</sup>

### Zaključak

Kad se govori o sikhizmu, čak i u ovako ograničenom obliku, važno je napomenuti da nije riječ o prozelitizirajućoj religiji i da sikhi nikad nisu imali misionare. Svi gurūi odlučno su se protivili ideji da imaju jedinu ispravnu vjersku istinu ili da posjeduju monopol na spasenje i oslobađanje. Za Gurūa Nānaka sve religije imaju svrhu i cilj i one su zapravo različiti putevi koji vode do istoga, do Boga.<sup>52</sup> Utemeljitelj sikhizma bio je reformator, ali više društveni nego vjerski jer nije pokušao pomiriti tadašnje društvo, već je tražio nove načine i poučavao nove ideale ravnopravnog društva.<sup>53</sup> Na tom putu u sevi i langaru vidio je temelje svog učenja, a te ideje žive su i danas. Naime, svaki langar u Indiji slika je Indije same – složene, raznolike, heterogene. U svakom langaru mnoštvo je ljudi različitih boja kože, različitih fizionomija lica, različitih odjevnih kombinacija, različitih dijalekata i jezika, a o razlikama koje se ne vide izvana da se ni ne govori – i svi su okupljeni oko jednostavnog jela koje su neznanci pripremili služeći drugima, služeći svojoj zajednici, u sklopu seve. Ideja o društvu jednakih bez obzira na dob, spol, kastu, položaj u društvu, vjersku pripadnost.

<sup>51</sup> Usp. K. C. ARCHANA, *Delhi Sikh Gurdwara Management Committee Organises 'Langar On Wheels' To Feed Hungry Migrants*, <https://www.indiatimes.com/trending/human-interest/heartwarming-delhis-sikh-committee-organises-langar-on-wheels-to-feed-hungry-migrants-514697.html> (02.01.2025).

<sup>52</sup> Usp. Ashima SHANI, *The Idea of Religious Pluralism in Sikhism*, *IJCRT*, 6 (2018) 2, 568-571.

<sup>53</sup> Usp. Takhar, *Egalitarian Hermeneutics...*, 44.

Vesna Ratković\*

*Equality and sevā (Selfless Service) – the Fundamentals of Sikhism that are accomplished in the laᅅgar*

Summary

Sikhism, the youngest indigenous Indian religion, was growing into a new religious community in the course of the 16<sup>th</sup> and 17<sup>th</sup> century. At the core of this monotheistic religion are equality, tolerance, sevā, selfless service, and ethics. These fundamentals are intertwined through Sikh institutions. The climax of equality and sevā can be found in laᅅgar, the community kitchen of a gurudvāra, Sikh temple. This practice, act of eating together regardless of religion, caste, age and sex, in laᅅgar is realized despite the problems with commensality in Hindu society. In order to better understand the importance of the Sikh laᅅgar and the sevā on which laᅅgar is based, this paper also provides a brief overview of the origins, teachings, and basic tenets of Sikhism.

*Key words: equality, India, laᅅgar, sevā, Sikhism.*

*(na eng. prev. Vesna Ratković)*

---

\* Vesna Ratković, M.Ed., PhD student, University of Zagreb, Faculty of Philosophy and Religious Studies; Address: Jordanovac 110, HR-10000 Zagreb, Croatia; e-mail: ratkovic\_vesna@yahoo.com.